

‘Vorming, beschaving en heil’¹

Joodse godsdienstonderwijzers en de religiegeschiedenis
van joods Nederland, 1815-1980

¹ Ik dank Henny van het Hoofd, coördinator van de afdeling onderwijs van het Nederlands Israëlitisch Kerkgenootschap, en de redactieleden van *DNK* voor hun opmerkingen op een eerdere versie van dit artikel. Deze puntige omschrijving van het doel van het joodse onderwijs wordt gegeven in: *Reglement voor de Vereniging van Israëlitische godsdienst-onderwijzers in Zuid-Holland* (Rotterdam 1851) 4.

² ‘In Memoriam H. de Vries – Borculo’, *De Vrijdagavond* 9/20 (1932) 311-312.

³ S. Laansma, *De joodse gemeente te Borculo – omvattende Borculo, Eibergen, Groenlo, Lochem, Neede en Ruurlo* (Zutphen 1978) 23-24; over het idee van een Talmoedgordel, zie: Bart Wallet, ‘Rust, ruimte en vroomheid – de regionale identiteit van joden in Gelderland, 1815-1950’, *Bijdragen en Mededelingen Gelre* (te verschijnen).

⁴ M. Mendels sr., ‘Jaarverslag 1937-1938 (5697-

Het joodse culturele maandblad *De Vrijdagavond* viel in 1932 met de deur in huis: “De Dorpsrebbe” is dood.² Daarop volgde een korte schets van Hartog de Vries, die onder het pseudoniem ‘de Dorpsrebbe’ in het blad met enige regelmaat impressies te berde had gebracht uit het joodse leven in de kleine gemeentes op het platteland. Dat gebeurde in een verhalende stijl en onder sprekende titels: ‘Hoe het kwam, dat Leizer Simons lid van den kerkeraad werd en weder van het lidmaatschap afkwam’ of ‘Van een stormachtige Vergadering en een motie van wantrouwen’. De Vries, geboren in 1873 in Almelo, was godsdienstonderwijzer in de joodse gemeente Borculo – een van die vrome gemeentes in Overijssel en Gelderland die samen een *Talmud Belt* of Talmoedgordel vormden.³

Veelzeggend werd De Vries in het ‘in memoriam’ echter niet godsdienstonderwijzer genoemd, maar als ‘Leeraar’ betiteld. Die onofficiële titel – die in de reglementen overigens niet werd gebruikt⁴ – gaf extra cachet en symboliseerde de betekenis van De Vries als de geestelijke leidsman van joods Borculo. Evenals de plaatselijke hervormde predikant zich ‘leraar’ liet noemen, werd dat bij De Vries ook gedaan. Want als godsdienstonderwijzer was hij niet slechts verantwoordelijk voor het inwijden van kinderen in de wereld van het jodendom, hij vervulde ook vrijwel alle andere religieuze functies. Kortom, De Vries was de ‘Dorpsrebbe’ van Borculo – die bij ontstentenis van een officiële rabbijn op lokaal niveau de rabbinale honneurs waarnam.

De Vries’ invulling van het godsdienstonderwijzerschap was niet uniek. Zijn faam als vrome en geleerde ‘Dorpsrebbe’ was dat wel, maar veel van zijn collega’s in andere kleine plaatsen verspreid over het hele land fungeerden op eenzelfde manier. De godsdienstonderwijzers buiten de grote steden – ongeveer de helft van alle godsdienstonderwijzers – waren zulke ‘Dorpsřebbes’ met een uitgebreid takenpakket. Waarin De Vries wel afweek was dat